

6. Иванов С. Н. Дифференциация обучения как средство индивидуализации целостного педагогического процесса / С. Н. Иванов // Дифференцированное обучение учащихся в городских школах : сб. науч. тр. – Минск, 1990. – С. 110 – 115.
7. Индивидуализация и дифференциация обучения в вечерней школе : для работников веч. (смен.) шк. / [под ред. Г. Д. Глейзера]. – М. : Просвещение, 1985. – 143 с.
8. Монахов В. М. Дифференциация обучения в средней школе / В. М. Монахов, В. А. Орлов, В. В. Фирсов // Советская педагогика. – 1990. – № 8. – С. 42 – 47.
9. Осмоловская И. М. Организация дифференцированного обучения в современной общеобразовательной школе / Осмоловская И. М. – М. : Изд-во ИПП, 1998. – 160 с.
10. Педагогическая энциклопедия. – М. : Изд-во Большой Российской энциклопедии, 1993. – Т. 1. – 607 с.
11. Рабунский Е. С. Индивидуальный подход в процессе обучения школьников: на основе анализа их самостоятельной учебной деятельности / Рабунский Е. С. – М., 1975. – 182 с.
12. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : учеб. пособие / Селевко Г. К. – М. : Народное образование, 1998. – 256 с.
13. Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения / Унт И. Э. – М. : Педагогика, 1990. – 192 с.
14. Утеева Р. А. Теоретические основы организации учебной деятельности учащихся при дифференцированном обучении математике в средней школе: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук / Р.А. Утеева. – М., 1998. – 37 с.
15. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / Якиманская И. С. – М. : Сентябрь, 2000. – 112 с.

УДК 37.013.42(09)

А.О. Рижанова

Харківська державна академія культури

РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ (XVII – ПОЧАТОК XX СТ.)

У статті розглянуто процес розвитку системи вітчизняного соціального виховання в період становлення індустріальних соціокультурних відносин; проаналізовано вплив розширення суб'єктів, об'єктів, змісту, закладів, засобів соціального виховання на піднесення громадської та національної самосвідомості народу, його соціальності в цілому.

В статье рассмотрены процесс развития системы отечественного социального воспитания в период становления индустриальных социокультурных отношений; проанализировано влияние расширения субъектов, объектов, содержания, учреждений, средств социального воспитания на возрастание общественного и национального самосознания народа, его социальности в целом.

The paper deals with the process of development of the system of national social upbringing in the period of formation of industrial socio-cultural relations. Influence of the extension of subjects, objects, content, establishment, means of social upbringing on the increase of civil and national self-consciousness of the people, their sociality in whole is analyzed.

Постановка проблеми. Тривала політична та соціальна нестабільність в Україні негативно позначається на економічному рівні суспільства, а головне –

деформує соціальний розвиток усіх верств населення, призводить до відчуття соціальної незахищеності, поширення споживацьких спрямувань, що посилює руйнівні процеси в соціумі. Проте в історії людства вже винайдено механізм зміцнення доцентрових спрямувань у суспільстві – соціальне виховання, результат якого (соціальність) сприяє гармонійному взаємокорисному взаємодосконаленню людини і суспільства. Тому особливо актуальним для сьогодення є вивчення досвіду розвитку системи соціального виховання, накопиченого нашою країною в умовах трансформації суспільства, оновлення соціальності населення, зокрема через громадське виховання.

Аналіз актуальних досліджень. Науковці зазвичай вивчають історію певної соціально-виховної проблеми: Ю. Поліщук – українського молодіжного руху у XIX – XX ст., С. Харченко, М. Кратінов, Л. Ваховський та інші соціальної допомоги (князівської, церковної, державної, суспільної та приватної) різним категоріям населення з архаїчної доби до XX ст., В. Тесленко – соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями тощо. Найґрунтовніше соціальне виховання нової генерації у 20 – 90 рр. XX ст. дослідила Л. Штефан. Проте динаміка становлення з XVII ст. цілісної системи вітчизняного соціального виховання не досліджувалась.

Мета статті – охарактеризувати систему вітчизняного соціального виховання, що почала формуватись у XVII ст. та досягла свого апогею на початку XX ст. через становлення громадського виховання.

Виклад основного матеріалу. Розвиток системи соціального виховання в Україні означеного періоду щільно пов'язаний із динамікою культури Російської держави, до складу якої увійшла наша країна. Цей соціально-політичний акт справив неоднозначний вплив на все соціокультурне буття українців, зокрема на їх соціальне виховання. Річ у тім, що з часів Київської Русі єдиної системи виховання на теренах України не було. Існували ефективні системи виховання: братства у Західній частині країни, козацька соціально-педагогічна – у Східній. Проте відсутність єдиної для всіх українців соціально-виховної системи заважала зміцненню власної державності, формуванню національного суспільства, що, у свою чергу, гальмувало соціальний розвиток наших співвітчизників. Становлення з XVII ст. фактично російської системи виховання в Україні, з другого боку, призводило до русифікації населення, нав'язування іншої, хоча і слов'янської, культури, з іншого боку, об'єднувало всіх українців через єдиний виховний простір, що об'єктивно сприяло розвиткові

національної самосвідомості найосвіченіших громадян.

Поступово система виховання, зокрема і в Україні, набула таких елементів: релігійний, сімейний, державний (реалізовувалися через *підсистему освіти*: початкова – народна, середня, вища), громадський (здійснювався через *підсистему просвіти*: різноманітні громадські товариства, заклади культури – сприяння соціокультурному розвитку незаможних верств населення, *підсистему піклування*: суспільні, громадські, приватні заклади й ініціативи з надання допомоги жертвам соціальних обставин). Окремо проаналізувати елементи соціального виховання можна лише умовно, оскільки вони утворювали єдину систему з багатьма взаємозв'язками. Детальніше розглянемо громадське виховання: саме з його розвитком пов'язуємо перспективи вдосконалення сучасної вітчизняної системи соціального виховання.

Природно **релігійно-державне виховання було домінуючим** до початку ХХ ст. Релігійні цінності пронизували родину, освіту та інші виховні елементи, оскільки їх підтримували держава і суспільство. Релігійні цінності на духовному рівні об'єднували всі складові соціального виховання, а об'єднуючим соціальним чинником, звичайно, була держава. Саме вона формувала та контролювала створення *системи державного* соціального виховання, сприяючи й обмежуючи громадський вид виховання, що народжувався. Отже, держава регулювала розвиток соціальності громадян через релігійні цінності. Тому тривалий час провідним осередком соціального виховання всього населення була церква з її традиційними методами, формами та засобами релігійного розвитку.

Сімейне виховання, як і в Західній Європі того часу, було провідним та єдиним (для більшості бідного населення) аж до початку поширення промисловості. Тоді воно стає усвідомленішим, цілеспрямованішим, дедалі науково обґрунтованішим (Д. Локк, Ж-Ж. Руссо та інші) у дворянських прогресивних родинах. Проте було майже відсутнє, часто-густо негативне у робітничому середовищі, серед бідних городян, оскільки індустріалізація знищувала традиційне сімейне виховання народу. Це спричинило наукові дискусії про “смерть сім'ї”, “громадське або сімейне виховання?”, потребу у “винятково суспільному вихованні” [9]. У цих умовах доповнити, скоригувати, іноді й замінити сімейне виховання намагалися державне та громадське через освіту, просвіту та опіку.

Державне виховання через освітні заклади ставало провідним структурним елементом соціального виховання для нащадків керівної верхівки країни, хоча особливістю соціального розвитку українців був високий рівень писемності народу завдяки громадським та народним школам. Культ “ученості” ще з козацьких часів сприяв поширенню в Україні у XVII – XVIII ст. народних шкіл мандрівних дяків. Катерина II (1729 – 1796), скасовуючи козацтво і перетворюючи підданих на кріпаків, своїми Указами 1782 та 1788 рр. поклала край мандруванню дяків, а общинні школи поступово замінювались казенними російськими.

Необхідно зазначити, що *державна система освіти* почала формуватись у Російській імперії лише на початку XIX ст., тобто на два століття пізніше порівняно, наприклад, з Німеччиною. У документах (“Попередні правила народної освіти”, “Статут університетів” та “Устав навчальних закладів, підвідомчих університетам”, 1804) було зафіксовано, що саме для “моральної освіти громадян, відповідно до обов’язків кожного стану, створюються чотири роди училищ, а саме: 1) приходські; 2) повітові; 3) губернські або гімназії; 4) університети” [1, 28]. Соціальну спрямованість виховання, корисну для російського уряду, відзначено в діяльності більшості закладів. У приходських училищах, наприклад, крім навчання вчитель давав настанови щодо головних начал Закону Божого, “благонравия”, обов’язків до государя, начальства і ближнього, у повітових – щодо “посад людини та громадянина”. У гімназіях передбачалися читання та переклад творів, які слугуватимуть освіті сердець і даватимуть чисте поняття про Закон Божий та громадянські обов’язки. На кінець XIX ст. на терені України було кілька університетів (у Харкові (1805), Києві (1834), Одесі (1865)), 129 гімназій (серед яких 77 жіночі; перша – Київ, 1850), крім того, приватні гімназії у великих містах, 16798 початкових шкіл. Заклади освіти неодноразово реформувались державою протягом століття у зв’язку із соціокультурним розвитком (особливо політичним та економічним), ставали то демократичнішими, то консервативнішими, але чисельність та галузева різноманітність їх неухильно зростала відповідно до рівня індустріалізації країни. Зрозуміло, що держава весь час неухильно контролювала соціальну “благонадежность” вихованців від початкової школи до університету.

Найцікавішим, з точки зору реформування соціального виховання в сучасній незалежній Україні, є **громадський** елемент системи. Його складова – *просвіта* – завжди свідчить про певний рівень соціального розвитку населення

країни, про сформованість духовного авангарду нації, яка переймається проблемами соціального розвитку нижчих верств через залучення їх до культурного надбання національного та світового. В Україні цей процес ознаменувався створенням низки культурно-освітніх товариств та установ, на початку ХХ ст. товариства працювали дедалі більш централізовано (товариство “Просвіта” 1906 р. мало осередки у Києві, Полтаві, Одесі, Чернігові).

Об’єднанню творчої інтелігенції сприяли: скликання у 1848 р. першого з’їзду діячів науки і культури “Собор руських вчених”, відкриття у 1864 р. в Одесі “Товариства аматорів музики”, виникнення у Києві у 1888 р. літературного гуртка (Л. Українка, А. Кримський та інші), заснування у 1896 р. літературно-артистичного товариства, а у 1915 – “Товариства українських акторів”. У поширенні культури серед неможливого населення неабияку роль відіграли бібліотеки: перша публічна бібліотека відкрилась в Одесі у 1830 р., а наприкінці ХІХ ст. їх діяло понад 140 [6, 109 – 112]. Культурно-освітня діяльність товариств проявилась не лише у згуртуванні творчої інтелігенції, але й у формуванні на цій основі громадянського суспільства, спрямованого на піднесення культурного рівня країни, зокрема соціодуховного.

Поступово утворилась система просвітніх закладів. Визначну роль в освіті неможливого дорослого населення ХІХ – початку ХХ ст. відіграли *недільні школи*. Вони стали поширеними в Східній Галичині у 1848 – 1849 рр. [6, 75], у Києві – у 1859 р., а на Слобожанщині – у 1862 р. (офіційно відкрито Жіночу недільну школу у 1870 р. [4, 38]). Недільні школи – наслідок пробудження національної самосвідомості авангарду української громади, її відповідальності за розвиток культури на противагу авторитарній державі. Викладали в цих початкових за змістом навчання школах найкращі представники української інтелігенції: Х. Алчевська, В. Антонович, М. Драгоманов, О. Кониський, В. Лобода та інші. Навчання здійснювалось українською мовою, за допомогою українських підручників, зокрема букваря Т. Шевченка, “Граматики” П. Куліша. У 1860 р. недільних шкіл в Україні було 68, усі вони не лише сприяли освіченню трудового населення, але й соціальному вдосконаленню. Навіть в умовах їх заборони Олександром ІІ 1862 р. недільні школи продовжували таємно навчати (наприклад, Харківська жіноча). З 1865 по 1917 роки у сфері народної освіти, зокрема дорослих, активно діяли земські (земства як форма місцевого самоврядування) школи. Саме земствам і підпорядковувались з 1870 р. недільні школи, а з 1891 р. – духовному відомству [4, Т. 5, 1748].

Дієвим засобом просвіти населення, розширення особистої та громадської свідомості, формування соціальних якостей громадян нашої країни було *мистецтво, зокрема література*. Керівництво читанням дітей та дорослих оформилось у самостійний метод соціального виховання, до якого вдавалися як педагоги державних закладів освіти, так і керівники громадської просвіти: “Книга є життя нашого часу. Її потребують усі – і старі, і молоді, і ділові, і ті, хто нічого не робить; діти – також. Уся справа – у виборі книги для них” [1, 299]. Використання книг для дітей розглядалось як складова плану виховання. Метою виховання через книгу мав бути “розвиток наданих їм (дітям – А.Р) від природи елементів людського духу – почуття любові та почуття безмежного” [1, 302]. У першій половині XIX ст. освіту навіть критикували за перебільшення літературного компонента (“наше повне неучтво прикрите ...лише знанням сучасної белетристики”). Проте і у другій половині XIX століття педагоги, громадські діячі, творча інтелігенція продовжували зміцнювати в суспільній свідомості значення літератури в соціальному вихованні, особливо дітей. Однак літературу розглядали як засіб соціального виховання і дорослих, тому відомі освітні діячі, засновники бібліотечної справи складали рекомендаційні покажчики для народу, щоб зорієнтувати населення в літературному потоці, допомогти в систематичній самоосвіті. Наприклад, Х. Алчевська у співпраці з учителями своєї недільної школи уклала бібліографічну збірку “Що читати народу” (1 – 3 кн., 1884 – 1906 рр.). Крім того, просвіта незаможного населення через літературу була провідною складовою благодійної діяльності, прикладом було “Товариство розповсюдження корисних книг” (1861), яке займалося виданням книг для народу, відкриттям народних бібліотек, організацією публічних читань. Отже, вищезазначене свідчить про те, що в культурі російського суспільства XIX – початку XX ст. (до якого належало й українське) література та її носій – книга – свідомо використовувалися як засіб соціального виховання.

Активному поширенню культурно-освітньої роботи із селянами та робітниками в Україні, зокрема в Харківській губернії, сприяли *Товариства грамотності*. Харківське товариство грамотності (1869) мало відділення в Сумах, Слов’янську, Вовчанську, Богодухові. У складі Товариства були комітети сільських бібліотек, видавничий, шкільно-педагогічний. Воно керувало як шкільною, так і позашкільною освітою народу, особливо доцільно відзначити методичну та видавничу роботи. Завдяки діяльності членів Товариства не лише

відкрилися на околицях міста і в повітах народні, жіноча, реміснична, малярно-декоративна школи, організовані безплатні народні читання та народні бібліотеки-читальні, але їй надавалася методична допомога у створенні, організації і роботі народних шкіл усім бажаючим займатися цією справою, консультативна допомога освітнім товариствам та організаціям з питань шкільної і позашкільної освіти. Видавничий комітет, очолений професорами В. Данилевським та Д. Багалієм, поширював книжки для народного читання художньо-белетристичного, історичного, географічного та природничого характеру. За свідченням істориків, особливо популярною була багатотомна “Народна енциклопедія наукових та прикладних знань” [8,338].

Значну роль у громадянському вихованні через підсистему просвіти відігравало одухотворення дозвілля незаможних верств населення, тому на початку ХХ ст. для цього було створено спеціальні соціальні заклади – *народні будинки*. Їх діяльність розпочалась у 1901 р. За участі В. Короленка, М. Коцюбинського, П. Мирного відкрито Народний дім М. Гоголя у Полтаві. У Харкові народний будинок працював з 2 лютого 1903 року. Його основне завдання – “надання відвідувачам розумних розваг”, тому тут працювали безплатна бібліотека-читальня, книжкова лавка, чайна, кравецькі курси, товариство взаємодопомоги ремісників, зал для глядачів. За шість років існування народного будинку відбулося близько 400 вистав (за п’єсами О. Грибоедова, В. Шекспіра, М. Островського, М. Горького, Л. Толстого, Т. Карпенка-Карого), 12 концертів (Ф. Шаляпін, А. Рубінштейн та інші), 103 читань, 15 лекцій, 7 оперних спектаклів. У червні 1915 р. у Харкові навіть відбувся з’їзд з питань розумних розваг, де діяльність народного будинку дістала високу оцінку, крім того, йшлося про створення мережі народних будинків у повітах [8, 347 – 348]. За цих же часів як форми просвіти розвиваються бібліотечна та музейна справи, народний театр, народні хори, які теж сприяли анімації дозвіллевої діяльності передусім незаможних верств населення, пробудженню та розвитку духовності, соціальності всього народу.

Саме у громадському вихованні став активно використовуватися такий *засіб соціального виховання*, як *ЗМІ*, зрозуміло – друковані. Об’єднанню творчої інтелігенції сприяли видання 1831 р. у Харкові “Українського альманаху”. Активному проникненню соціально-виховних проблем у суспільну свідомість допомагала преса, бурхливий розвиток якої в Україні завдячує визнанню “малоросійського наречія”, дозволу на видання періодичних видань.

Перша щоденна українська газета так і називалася спочатку – “Громадська думка” (з вересня 1906 по 1914 р. мала назву “Рада”). У 1906 року у Харкові почато видання газет “Слобожанщина”, “Правда”, де обговорювались проблеми освіти рідною мовою, розширення системи народних шкіл, які б мали більш практичну значущість, критикувалася авторитарна схоластична система навчання в державних закладах, пропагувався прогресивний зарубіжний та вітчизняний досвід виховання, зокрема соціального.

Іншою складовою громадського виховання в системі соціального була **опіка**, або по-сучасному соціальна допомога. З другої половини XVII ст. відбуваються суттєві зміни в організації *громадської опіки* жертв несприятливих умов соціалізації, керування якою поступово переходить від церкви до держави, а потім до громадськості. У XVIII ст., за часів царювання Петра I, розпочато формування державної політики надання допомоги тим, хто її потребує, через відкрите піклування (харчові гроші, пенсії) та через закриті заклади, створення законодавчої бази піклування, мережі соціальних закладів (“шпиталі” для убогих військових (1712 р.), “шпиталі” для незаконнонароджених (1715 р.), боротьбу з лжестарцями, через урахування тих, хто просить милостиню. Для дітей установлено таку систему закладів громадської опіки: 1) губернські госпіталі для незаконнонароджених дітей; 2) сирітські будинки; 3) сирітські будинки при монастирях [8, 106]. Це свідчить про певний рівень духовної культури соціуму, коли усвідомлюється необхідність соціальної підтримки людей у скруті, але в цих закладах ішлося швидше про “утримання”, ніж про створення умов для повноцінного соціального розвитку. Петро I спробував поєднати державну та благодійну турботу. Наприклад, виданий у 1715 р. Указ про створення шпиталів для незаконнонароджених дітей передбачав їх фінансування на пожертвування заможних громадян.

Катерина II підтримувала ці традиції. За її указом 1763 р. створено Виховне товариство, у межах якого для дівчат з бідних шляхетних родин було відкрито Смольний інститут благородних дівиць. Цей інститут зробив неабиякий внесок у становлення і розвиток жіночого виховання та освіти. Система дитячих притулків як державних закладів почала формуватись у 60-ті роки XVIII ст.

Поширенню громадської опіки, удосконаленню централізованого керування нею сприяв виданий Катериною II у 1775 році “Указ об учреждении

Приказов общественного призрения”. У кожній губернії громадську опіку очолював губернатор. У віданні громадської опіки були народні школи, сирітські будинки, госпіталі та лікарні, богадільні, будинки невиліковних хворих і божевільних, робітні і гамівні будинки. Указ установлював вимоги до всіх цих закладів [8, 106]. Павло I передав керування громадською опікою своїй другій дружині імператриці Марії Федорівні, назвавши відповідно мережу закладів “Відомство закладів імператриці Марії” [4]. Це сприяло традиції утворення благодійних товариств жінками генерал-губернаторів (у 1837 р. Т. Голіцина заснувала Благодійне товариство, яке сприяло поширенню рукодільних шкіл для незаможних дівчат, у 1848 р. Є. Тучкова організувала Дамський тюремний комітет). Олександр I передав опіку у сферу громадського самоврядування, а після скасування кріпацтва Олександром II у 1861 р. вона стала справою земств.

Незабаром до широкої благодійної діяльності залучалися люди з вищих верств населення, купецтво і навіть ремісники, яким було не байдуже майбутнє суспільства, що свідчило про поширення цінності соціальної взаємодопомоги, про піднесення рівня соціальності населення. Серед напрямів їх діяльності доцільно виокремити такі:

- організація багатоаспектної соціальної допомоги – “Товариство заохочення працелюбності” (1863), “Школа кухарок” (1870), “Попечительство Горлецьких” (1881), яке надавало допомогу бідним студентам Московської консерваторії [2];

- організація медичної допомоги вдовам та відкриття лікарні для невиліковних хворих зі школою сестер милосердя при ній [2];

- організація виховної роботи із сиротами. У 1842 р. створено дитячий притулок у Харкові, де перебували бідні діти як вільних батьків, так і кріпаків (православних). 36 дівчаток і 32 хлопчики віком від 3 до 10 років приходили до притулку вранці, а ввечері їх забирали батьки. Тут за ними наглядали, годували, навчали. Дівчат, які успішно закінчили курс, після виповнення 10 років переводили до школи Харківського благодійного товариства, яке виникло у 1843 р. Там вони навчалися до 17 років. З 1870 р. притулок став інтернатом для дівчат. У 1881 р. створено Олександрійський притулок, який виховує бідних харківських хлопців віком від 7 до 13 років (100 дітей). Вони здобувають загальну освіту в обсязі початкових народних училищ, крім того, столярську, слюсарську, ковальську підготовку. А з 1890 р. уводиться курс духовної музики, пізніше, із 1895 р. – садівництва, городництва, співу. Особливу увагу приділяли

моральному та фізичному вихованню. У 1874 р. організовано Харківське товариство опікування безпритульними неповнолітніми сиротами, яке працювало здебільшого з підкидьками. Відкритий у 1899 р. Ольгінський притулок для бідних дітей на кошт харківського міщанина Некрасова (згідно із заповітом) свідчить про рівень розвитку соціальності, зокрема духовності суспільства, пересічні громадяни якого турбувалися про найнезахищеніших своїх членів, не сподіваючись на жодну подяку держави. У 1910 р. Товариство боротьби із жебрацтвом дітей відкрило притулок, де головна увага приділялась перевихованню “дітей вулиці”. У тому ж році ремісник І. Злобін відкриває притулок-сховище для дітей найбідніших ремісників [11]. Це свідчить про те, що в соціальній свідомості того часу соціальне виховання ствердило ідею про неможливість виживати та розвиватися в соціумі без взаємодопомоги. Таким чином, ще у XIX ст. сформувалась система притулків під наглядом Губернського піклування дитячими притулками;

- судовий захист дітей з делінквентною поведінкою. Уперше у 1864 р. громадськість порушила проблему про необхідність уведення особливих правових норм для неповнолітніх у Судові устава. Результатом клопотання в цій справі суспільних організацій стало прийняття у 1897 р. Закону про неповнолітніх правопорушників. Згідно із цим Законом були створені умови і для відкриття спеціальних Дитячих судів. Перший з них відкрили у 1910 р. у Петербурзі, у 1912 р. – у Москві. На терені сучасної України Дитячі суди існували у Харкові, Києві, Одесі. З 1914 р. виходив щомісячник “Особливі суди для неповнолітніх і боротьба з дитячою бездоглядністю” [5];

- корекція девіантної поведінки. Уперше у 1864 р. Дамський тюремний комітет відкрив ремісничо-виховний притулок з метою примусового перевиховання хлопців від 10 до 15 років, які були під слідством або засуджені. У притулку 150 хлопців утримувалися не менше року, але до виповнення 18 років. З 1869 до 1875 р. директором притулку був П. Рукавишников, ім'ям якого притулок був названий пізніше. Виховна система цього притулку дала неабиякий ефект: відзначено лише 6 – 9% рецидивів поганої поведінки [10]. У селі Болшево (1874 р.) існував аналогічний притулок для дівчат від 6 до 14 років. Ним опікувалося “Товариство заохочення працьовитості”. Дівчата у ньому виховувалися до 16 років. Перший виправний притулок для неповнолітніх злочинців у Харкові відкрито у 1881 р., хоча Харківське товариство аналогічних притулків було створено ще у 60-ті XIX ст. роки. У цьому притулку

перевиховувалося понад 50 хлопців, яких приймали віком до 16 років не менш ніж на два роки. Вихованці здобували загальну освіту, виховувалися відповідно до релігійної моралі, поваги до чужої власності, покори старшим, призвичаювалися до праці [11];

- організація дозвілєвої діяльності дітей та підлітків найбільш вразливих верств населення. Притулки розташовувалися близько до міської школи, щоб діти незаможних батьків мали можливість готувати уроки, проводити дозвілля поза впливом неблагополучної родини. Для бідних дітей організовували недільні та святкові розваги, відкривали “порайонні” бібліотеки тощо [10];

- оздоровлення дітей. Для хворобливих дітей, які не підлягали лікуванню у стаціонарі, створювали притулки та колонії на свіжому повітрі, за межами міста [10].

Особливим напрямом громадського виховання була пропаганда соціально значущої ідеї – про необхідність займатися благодійною діяльністю, такі самі цінності прищеплювала й церква, крім того, піднесення освітнього рівня населення, особливо заможних його верств, – усе це сприяло розвитку суспільної самосвідомості та соціальної активності громадян. Це уможливило утворення навіть династій меценатів. В Україні такими були козацькі родини Харитоненків, Терещенків, Симиренків. Варто розглянути меценатську діяльність Симиренків, яка багато в чому нагадує систему соціально-виховної діяльності Р. Оуена на мікросоціальному рівні. Свій маєток у Городищі П. Симиренко перетворив на “Місто сонця”. Його завод і контора розміщувалися у красивій, світлій багатоповерховій будівлі. Для службовців було зведено 150 будинків з городами та садами. У крамниці робітники купували товари за собівартістю; працювали лікарня на 100 місць, технічне училище, щоб молодь могла здобути знання та підготуватися до роботи на виробництві. Отже, сама організація життя в маєтку мала соціально-виховну спрямованість. Крім того, П. Симиренко утримував власний український національний театр, вважаючи, “що просвіта, освіта та виховання – найважливіші шляхи підвищення добробуту народу, його духовності” [7, 67].

Висновки. Таким чином, основними складовими вітчизняної системи соціального виховання були релігійне, державне, сімейне та громадське. Соціальне виховання мало не однорідний, а становий характер. Найбагатші верстви населення залучалися до всіх елементів соціального виховання, на народні маси поширювалися повною мірою лише сімейне та релігійне. Проте з

удосконаленням системи державної освіти, формуванням вітчизняної інтелігенції, зростанням її громадської та національної свідомості відбувається активний розвиток громадянського виховання. Отже, інтелігенція (яка бере на себе тягар відповідальності за сучасне та майбутнє суспільства) набуває ознак суб'єкта соціального виховання, виховна діяльність якого спрямована на незаможні верстви населення, відразу на всі вікові групи, як на жінок, так і на чоловіків. Національно свідома громада сама соціально вдосконалювалася через організацію різноманітних товариств, створюючи громадські соціально-виховні осередки: недільні школи, народні будинки тощо, використовуючи як засоби соціального виховання мистецтво (особливо літературу, театр), друковані ЗМІ, стимулюючи соціальний саморозвиток, зміцнюючи рівень соціальності всіх громадян країни. Перспективою подальших розвідок у цьому напрямі є вивчення особливостей певних регіональних соціально-виховних систем, зокрема Харківщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антология педагогической мысли в России в первой половине XIX в. – М. : Педагогика, 1987. – 558 с.
2. Власов П. Жертвуй на бедных / П. Власов // Социальная защита. – 1993. – № 9. – С. 67 – 69; 1994. – № 1. – С. 76 – 79.
3. Горшкова Е. А. Воспитательные дома и приюты в Российской империи / Е. А. Горшкова // Педагогика. – 1995. – № 1. – С. 117 – 119.
4. Енциклопедія Українознавства. – Львів, 1993. – Т. 1. – 400 с.
5. Завражин С. А. Детские суды в Российской империи / С. А. Завражин // Педагогика. – 1995. – № 3. – С. 103 – 106.
6. Крушинський В. Ю. Історія України. Події. Факти. Дати / В. Ю. Крушинський, Ю. А. Левинець. – К., 1993. – 176 с.
7. Кузь В. Українська козацька педагогіка і духовність / В. Кузь, Ю. Руденко, Д. Губко. – Умань, 1995. – 115 с.
8. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.). – К. : Радянська школа, 1991. – 381 с.
9. Рубинштейн М. М. Общественное или семейное воспитание? / М. М. Рубинштейн. – М. : Задруга, 1916. – 120 с.
10. Семенова Л. Российская благотворительность: воспоминание о прошлом или наказ на будущее? / Л. Семенова // Социальная работа. – 1992. – № 1. – С. 62 – 64.
11. Тальчук В. Соціально-виховна діяльність Харківських притулків до 1917 р. : дипломна робота. – Х. : ХДАК, 1999. – 78 с. (на правах рукопису).